

СПАРТА

1. ИЗВОРИ

Постоји мало извора о постанку спартанске државе и њеном уређењу. Лакедемонјани странцима нису говорили о себи, а сами су веома мало писали. Ипак, помоћ нам могу пружити:

- Херодот, који је посетио Спарту после победе Грка над Персијанцима.
- Тукидид о Спарти сведочи у свом делу *Пелопонески рат*.
- Ксенофонт, као симпатизер спартанског уређења и спартански штићеник, већи део живота је провео на Пелопонезу. О спартанском уставу пише у *Хеланици*.
- Животописи Ликурга и Агиса које је саставио Плутарх
- Паусанијев *Опис Хеладе*, где нам пружа информације о Месенским ратовима.
- Диодор са Сицилије који у *Историјској библиотеци* наводи фрагменте из Ефорове *Опште историје Грчке*.
- Вредна пажње су и дела лиричара Тиртеја, који је живео у периоду месенских ратова и певао песме уз марш, као и дела спартанског песника Алкмана, који је певао стихове посвећене разним свечаностима.

Тренутно историчари највише се ослањају на Херодота и Тукидида, док другим наведеним изворима приступају са већом дозом неповерења.

2. ОСНИВАЊЕ ГРАДА

Тукидид приповеда да су Дорци, грчко племе са севера, продрли на Пелопонез осамдесет година после пада Пријамова града. Ефор пише да су Дорци прво населили северну долину реке Еурот, одакле се постепено спуштају према југу. Претпоставка је да је Спарта основана око IX века п. н. е., крајем Хомерове епохе. Настала је као интеграција пет села или општина у Лакедемонији, област на југоистоку Пелопонеза¹. До формирања државе Дорци су живели подељени у три филе. Временом првобитне дорске филе: Памфили, Димани, Хилеји, подељене су на пет топографских група: Питани, Месоји, Димни, Киносуре и Лимни. Ова подела доводи до поделе Лаконије на округе, обе. У наративним и епиграфским изворима посведочено је од 6 до 9 оба. О обема се много расправља у модерној историографији. Једни научници сматрају да су обе мале територијалне јединице, које су за задатак имале организовање спартанске војске.

Лакедемонци јесу становници територије која припада Спарти, тј. долина реке Еуротас као и простор Месеније. Понекад под називом Лакедемонац подразумевамо било ког становника овог простора, али исто тако под истим термином подразумевамо и грађане Спарте, *Спартијате*. Сваки Спартијата је

¹ Лакедемонија је изолована од осталог дела полуострва — на западу планинским ланцем Тајгета, на истоку планином Парнон, а на северу планинским масивом Аркадије. Како је била слабо повезана са осталим деловима Хеладе и како је била изолована, Спарта доживљава специфичан развој, који одликује политички, економски и културни конзерватизам.

Лакедемонац, али није сваки Лакедемонац Спартијата.

3. УРЕЂЕЊЕ

Као први спартански законодавац помиње се извесни Ликург. Плутарх који је написао његов животопис сматра да је Ликург био Јфитов савременик и да је живео око 776. п. н. е. у време прве Олимпијаде. Аристотел пак сматра да је живео у првој половини VIII века п. н. е. Тиртеј из Спарте разликује два Ликурга: старијег, који је био Хомеров савременик, и млађег. Ксенофонт из Атине тврди да је Ликург живео на прелазу из XII у XI век п. н. е. У модерној историографији једни истраживачи прихватају IX век п. н. е. као доба у којем је Ликург живео, док други сумњају у веродостојност Ликургове личности, везујући име за аркадско божанство које је поштовано пре доласка Дорана. Хорски лиричар Пиндар, који је живео крајем VI века п. н. е., пружа податак да је за уређење у Спарти одговоран легендарни дорски краљ Егимија, Хераклов савременик. Млађи логограф, Хеланик из Митилене, који је живео у V веку п. н. е., уређење приписује првим спартанским краљевима, а Аристодемовим² синовима: Еуристену, оснивачу династије Агијада, и Проклу, оснивачу династије Еуропонтида.

О уређењу Спарте сазнајемо захваљујући *Великој ретри* - Велика реч, један од најстаријих документарних извора за историју Грчке, и *Малој ретри*. *Велика ретра* је, према традицији, закон који је Ликург добио од Аполона, посредством Делфа. У ствари, то је кратак преглед спартанских устава, који нам је остао сачуван у Ликурговој биографији од Плутарха. Плутарх пак је *Велику ретру* преписао из Аристотелова дела *Политије*³, одељак о Лакедемонском уставу. Савременици тврде да је Спартански устав дело више људи. *Мала ретра* настаје накнадно. Наиме, пошто је Велика прописивала да је народ тај који прима или одбацује краљеве предлоге, спартански краљеви Теопомп и Полидор дописали су законској одредби да ако народ усвоји искривљено мишљење, веће старешина и архагети (краљеви) имају право на распуштање скупштине. Тукидид пише да је Спарта, пре завршетка Пелопонеског рата, имала исти устав као и пре 400 година. На основу овог податка процењује се да је Спарта устав имала још крајем IX века п. н. е.

3.1. Друштвено уређење Спарте

Становништво Спарте делило се на спартијате, перијеке и хелоте.

Спартијати су били грађани Спарте у правом смислу те речи. Сви положаји у државној управи били су резервисани за спартијате. Они су имали пуна активна и пасивна политичка права, тј. да бирају и да буду бирани. У модерној историографији преовлађује мишљење да су спартијате потомци дорских освајача. Припадници ове класе током живота су пролазили кроз одређени тренинг *agoge*, што значи одгајање. *Agoge* је једна врста јавне школе, која учи посебном начину живота *Eunomia* и која припрема за рат. За спартанске грађане сматрани су они који су преживели обуку. Они су називани *homioi* - једнаки у правима.

Плутарх сведочи да је Ликург гледао да од самог почетка организује живот својих грађана. Требало је организовати такав живот Спартанаца, који би у сваком погледу служио Спарти. Тако, када се дете роди, било мушко било женско, оно мора бити снажно и здраво. У супротном, остављано је или у брдима да умре или је бацано у понор. Какво је дете по рођењу заиста било одлучи-

² Аристодем је један од Хераклових потомака

³ Зборник 158 устава грчких и неких негрчких градова, који данас није сачуван

вало је једно нарочито веће. У седмој години мушка деца су одвођена у посебне школе војних и атлетских вештина, где су подучавана писању и читању, као и издржљивости, послушности... Учени су да са мало речи кажу много (ки Горки и Андрић: треба писати да речима буде тесно, а мислима пространо). У дванаестој години почињало се са војним вежбама. У двадесетој години Спартанац је постајао војник. Све време је проводио са својим колегама војницима, живећи с њима у баракама и једући са њима. Сваком војнику је било загарантовано парче земље по завршетку службе. Земљу су обрађивали хелоти. Женидба војника била је тајна. Тек са тридесет година Спартанцу је било дозвољено да живи у својој кући са својом породицом, иако је још увек служио војску. Љубомора је била строго забрањена. По Ликургу, деца нису била продукт родитеља, већ државе. Тако, Ликург је сматрао часним да муж пода своју жену другом човеку, који је у неком погледу бољи од самог мужа, ради добијања што бољег наследника.

Спартијата је морао располагати и одређеним земљишним поседом *клерос*, који је наслеђивао најстарији син. Спартијати се нису бавили привредним делатностима. Физички рад — земљорадња, занатство, трговина — сматрали су не само недостојним слободног човека, него и сметњом код непрекидних војних вежби. Стога, њихову земљу су обрађивали хелоти. Прво клероси се налазе на простору Лаконије, а касније и на територији Месеније.

Одрасли спартијати су се удруживали у групе од по петнаест лица, према годинама старости, и окупљали се у сиситијама, заједничким мензама, и обедовали исту храну. Сваки члан сиситије био је дужан да приложи одређену количину хране.

Жене спартијата су водиле миран живот. Треба поменути да је Ликург доста полагао и на образовање женске чељади, наравно све у корист државе. Није то било неко посебно академско образовање, већ обука која се састојала у физичким и гимнастичким вежбама.

Укупан број спартијата није никад превазилазио број од 9000 људи, са тим да је било више стотина хиљада Лакедемонаца. Партеније, синови жена спартијата и хелота, нису имала пуна грађанска права. Спартијата је могао имати само једног сина. Наиме, у случају више синова он би само најстаријем могао оставити клерос, а тиме би остали изгубили статус спартијата. У бројним ратовима изгинуо је велики број спартијата. Услед свега овога долази до проблема мањка људи, олигантропије. Временом Спарта ће бити принуђена да даје повластице перијецима и слободу хелотима. Ти нови грађани су се називали неодамоди.

Перијечи, они који станују унаоколо, према једном виђењу су пореклом били Ахајци који су поражени приликом навале Дорана на овај простор. Били су лично слободни, служили су војску, али нису имали политичка права, те можемо рећи да су били грађани другог реда. Ову класу су чинили земљорадници, занатлије и трговци, који су живели дуж морске обале и који су краљевима плаћали 1/10 прихода.

Ефор из Киме тврди да су перијечи били равноправни са спартијатама све до владавине краља Агиса. По Ефору перијечи нису били Ахајци, већ становништво које је населило раније напуштене ахајске градове. Отуда претпоставка да су заједнице перијека, најпре, биле савезници спартанској држави, а тек касније је Спарта те заједнице подредила својој власти.

Хелоти су државни робови, који обрађују земљу спартијата, клеросе. Хелоти представљају покорено становништво Лакедемоније и Месеније. Добили су назив по граду Хелосу, који се борио против Спарте. Припадају оној спартанској породици за чију земљишну парцелу су везани. Њихов положај био је сличан положају кметова у средњем веку. Међутим само држава је имала то право да да слободу хелоту. Ослобођени хелоти, неодамоди, уколико су уживали поверење спартијата, могли су вршити службу лако наоружане пешадије, пелтаста. Хелот је смео имати породицу. Однос спартијата према хелотима није смео бити однос

емоција. Теоретски, представљали су непријатеље Спарте и са њима се поступало брутално.

Паусанија пише да по доласку Дорана, хелоти су били равноправни са спартијатима. Поробљени су за време владавине Агиса, из другог колена владајуће класе по доласку Дораца... односно за време владавине трећег колена како тврде други писци.

Хелоти су били робови од 2. 1/2. VIII века до 370. године п. н. е.

3.2. Државно уређење Спарте

Државно уређење у Спарти је било аристократско.

У Херодотовом делу речи спартанског краља Клеомена упућене свештеници у Делфима „Ја сам Ахајац”, наводе на закључак да су у Спарти постојала два краља, један, који је био Доранин пореклом, и други, који је порекло водио од покороног ахајског становништва.

Према традицији у Спарти су постојале две краљевске породице, Агијади и Еуропонтиди. Обе фамилије су тврдиле да воде порекло од Хераклида.

Краљеви су владали доживотно и краљевска власт је била наследна. Спартански краљеви су се називали Архагети, предводници.

Херодот у VI књизи пише да у рату краљ први ступа у борбу и последњи се враћа из ње. Имао је титулу војног заповедника, а током похода чувала га је гарда од 100 војника. Краљ као врховни заповедник имао је право на највећи део ратног плена.

У миру спартански краљ је имао два свештеничка положаја, код Зевса Лакедемонског и код Зевса Небеског. Први је приносио жртву боговима, као представник свога народа. Краљеви представници у Делфима су била два питијца, који су живели о државном трошку. Краљ је одлучивао са ким ће се оженити ћерка наследница, што значи да је имао и извесну улогу у склапању бракова. Бринуо је и о државним путевима. На свечаностима увек је добијао двоструко више почести но други.

По вољи одређује конзуле, проксеноне⁴. Учествује на заседању герузије и има чак три гласа. Краљ је имао право вета на одлуке спартанске скупштине.

Када краљ умре шест дана траје народна жалост и у том периоду народ се не окупља на тргу и нема заседања изборне скупштине. Нови краљ је најстарији син претходног или најближи мушки рођак. Он Спартанцима опрашта све што су дуговали држави и претходном краљу.

Герузију, коју је према традицији увео Ликург, чине 28 спартијата, старијих од 60 година (године по одслужењу војног рока), као и два краља. Герунти су бирани доживотно од стране Народне скупштине из редова спартијата, који порекло воде од Хераклида. Задатак Герузије се састојао у претресању свакодневних државних послова. Саветовали су краља у вођењу спољне политике. Имали су врховну судску власт и припремали су материјал за заседање Народне скупштине. Имали су право вета на одлуке Скупштине. Вероватно број од 30 герунта одговара трима дорским филама: Памфили, Димани, Хилеји, где свака фила даје по десет чланова. Герузија представља аристократски елемент спартанског уређења и Платон у својим *Законима* тврди да је ова мера уведена како би се смањила власт краљева.

Извршна власт се налазила у рукама ефора, они који надзиру и најстарији списак ефора потиче из 754. п. н. е. Годишње, Скупштина је за ефоре бирала пет спартијата у складу са пет топографских група: Питани, Месоји, Димни, Киносуре и Лимни. Сваки спартијата је могао бити ефор, а избор је вршен најпре у апели, а потом жребом. Година је добијала име по најстаријем ефору епониму. Ова институција се уводи јер краљеви нису могли вршити све судске

⁴ једна врста амбасадора, примају стране изасланике и представљају своју земљу у другим полисима

функције. Ефори су имали финансијску, судску и административну власт, чак и над краљевима и герунтима. Два ефора су стално пратила краља у његовим походима, како ради контроле самовоље самог краља, тако и да заштите интересе државе. Поред контролне функције, ефорат се морао потрудити да одржи власт над масом хелота, а исто тако и над перијецима. Ефори су организовали једну врсту тајне службе, криптију. Криптију су чинили спартански младићи од 18 година. Сврха ове службе је да се застраше хелоти у циљу спречавања побуна и инцијација, увођење младића у статус одраслог. Ефорат је представљао демократски елемент спартанског уређења.

Народна скупштина, Апела, чине спартијати старији од 30 година. Имају право гласања са ДА, односно НЕ, и имају права вета. Састајали су се само онда када су позивани и дискутовали су само о ономе што им је било поверено. Уколико одлука скупштине не одговара краљу или герунтима, она се распушта. Апела бира герунте, одлучује о рату или миру, решава спорове око краљеве власти.

Сви спартијати су од своје 20-те до навршене 60-те, служили војску. Војска се делила у пет борбених формација, криво лохоса, по један из сваког од пет села на које се делио центар спартанске државе. Лохос чине заклетвом повезане дружине, *еномотије*.

Додатак — Плутарх о Ликургу

Плутарх сматра да је Ликург живео око 800. године п. н. е.

Ликург води порекло од Хераклида. Био је други принц једне од две краљевске породице у Спарти. По смрти његовог оца и старијег брата, Ликург је требао да наследи престо. Међутим, желећи да остави престо свом братићу Карилаусу, а у исто време желећи да спасе живу главу од огорчене братовљеве жене, бежи на Крит. На Криту упознао је Талеса, познатог песника и учитеља о цивилизацији. Ликург је пажљиво проучавао тип државног и друштвеног уређења на Криту и оно што му се учинило интересантним, издвојио је као корисно за Спарту. Посетио је и Јонију ради проучавања разлике између Јонаца, наклоњених уживању, и трезвених Крићана. У Јонији се упознао са Хомеровим еповима. Египћани су тврдили како је Ликург посетио и Египат. Управо са овог простора добија идеју о искључивању робова из редова војске.

Спарта, признавши Ликурга за легитимног владара, моли овог да се врати у отаџбину. Неодлучни Ликург одлази у Делфе да се саветује са пророчиштом. Како су предсказања била повољна и како је Карилаус био спреман на реформе свога стрица, Ликург се враћа у Спарту.

Прва реформа коју је Ликург спровео тиче се већа од 28 старца, које је по власти било једнако краљевима. Једино је веће имало право да одлучи који ће предлози бити усвојени, а који не.

По стварању већа, Ликург се озбиљније позабавио питањем приватне својине. Извршио је прерасподелу земље. Извршио је новчану реформу. Избацује из употребе златнике и сребрњаке, а кује гвоздене новчиће. Услед ове реформе долази до смањења пљачки, разбојништава, проституције...

У време дорског насељавања настао је ефорат. Ликург је реформисао ефорат и са три, ефорат је повећао на пет чланова.

Ликург организује јавне кухиње, сиситије, где су сви јели исту храну.

Ликург организује такав живот Спартанаца, који би у сваком погледу служио Спарти.

Ликург није наредио да се ови закони, тзв. ретре, запишу. Сматрао је да је боље да буду утиснути у свести самих грађана. Када се Ликург уверио да становништво заиста поштује његове законе, натерао је краљеве, веће и Спартанце да обећају да неће мењати законе док се он не врати са пута који планира да предузме. Ликург је напустио Спарту и нестало, остављајући Спартанце заувек везане за дато обећање...

4. МЕСЕНСКИ РАТОВИ

Због сталних унутрашњих сукоба Спарта се морала рано позабавити колонизацијом. Херодот нас обавештава о спартанским насеобинама у Минији и на острвима Тера и Китера, што је касније потврђено археолошким налазима. Тукидид пише о безуспешном рату против Тегеје, града у Аркадији. Велике муке Спарта је имала и са Аргосом, политичким центром Арголиде. Ипак, највећи непријатељ Спарте је била Месенија, о чему пева песник Тиртеј из Спарте.

Кресфонт, потомак Херакла и крвни сродник спартанских краљева, основао је у Месенији династију *Епитиди* (названа по Крефонтовом сину Епиту). Иако су се у Месенију досељавали Дорци, Ахајци су такође насељавали овај простор. О политичкој независности Месеније у својим делима сведоче Хомер, Паусаније, Еурипид. Месенија је била подељена на више мањих заједница, а чувено упориште је било Итома.

Крајем VIII века п. н. е., Спарти су била неопходна нова насеља због брзог пораста популације. Спартанци су прешли обронке Тајгета и анектирали простор Месеније. Становништво Месеније се није могло помирити са губитком независности. Наиме, Спартанци су их потиснули на простор са неплодним земљом, па су се побунили. Спартом је владао Теопомп. Спарта је потценила непријатеља, те је мало фалило да Месенија потпуно уништи Спарту. Захваљујући новим реформама, којим се Спарта претворила у војну државу, успела је да нанесе неколико пораза Месенији. Рат је трајао двадесет година. Ускоро Месенија пристаје на услове мира које диктира Спарта. Становници су претворени у хелоте и перијеке. Земља је расподељена међу спартијатама. У овом рату освојен је само источни део Месеније.

Пред крај првог рата се Месенијом, у Спарти долази до побуне партенија, ванбрачне деца спартијанки и хелота, која су убрајана у становништво без грађанских права. После низа сукоба, напослетку је нађено решење. Партенији напуштају Спарту, оснивају насеобину у Таренту у јужној Италији, где су имали пуна грађанска права.

До другог рата се Месенијом долази у другој половини VII века п. н. е. Сада Месенија је савезнице нашла у Аргосу, Аркадији и Елиди, са којима се Спарта још раније завадила. Тиртеј пева о првим годинама рата које су биле погубне за Спарту. Међутим Месенију су ускоро изневерили савезници. У деветој години рата, у одлучујућој бици код Великог рова, Месенија је претрпела пораз. Месењани су се утврдили на брду Ејра, које се граничило са Аркадијом и успешно се бранили читавих једанаест година. Рат је завршен споразумом по којем су Месењани били слободни да напусте Месенију и оду у Аркадију и друге области Грчке. Они који су остали у Месенији, претворени су у хелоте. Према Тукидиду, у периоду који следи, Спартанци су све своје време посвећивали злостављању хелота. Тек 369. п. н. е. беотски војсковођа Епаминонда је Месењане ослободио спартанске власти.

5. ПЕЛОПОНЕСКИ САВЕЗ

У VI веку п. н. е. Спартанци су у једној бици успели да победе Тегеју. Међутим како су већ имали проблема са сталним устанцима хелота, решили су да не анектирају простор Тегеје нити да експлоатишу њено становништво и тако створе могућност за нове побуне. Радије су направили једну врсту алијансе, где је Тегеја задржавала своју независност. Обавеза Тегеје је била само да одред војске Спарти, када би ова последња ишла у оружане сукобе.

Ефор Хилон је био свестан да Грци, Дорце сматрају уљезима. Стога у будућности је гледао да не истиче посебно спартански доризам, како би одобровољио суседне градове за улазак у савез. Тако долази до закључивања уговора са Коринтом, Сикионом, градовима Аркадије... са изузетком дорског конкурента Ар-

госа. Спарта се чак мешала и у унутрашњу политику појединих градова, нпр. у Сикиону је протерала локалног тиранина.

За кратко време, око 550. п. н. е., Спарта је направила савез више држава јужне Грчке, познат под називом *Пелопонески савез*. Спарта је водила спољну и унутрашњу политику савеза и ускоро постала једна од водећих сила Грчке. Чланице савеза су морале имати исте пријатеље и непријатеље. Савез се називао Симахија. У античким изворима не помиње се Пелопонески савез, већ Спартанци и њихови савезници.

Извори:

- Херодотова Историја, превео са старогрчког Милан Арсенић, Нови Сад 1980.
- Плутарх, Ликург — отац Спарте

Литература:

- R. H., Ancient Greece, Sparta
- A. K. Бергер, Спарта, Стара Грчка, Сарајево 1959.
- Џорџ Форест, Грчка: Историја архајског раздобља, Оксфордска историја Грчке и Хеленистичког света, Београд 1999.

Белешке:

- Данијела Пантелић, Уређење Спарте